

Lujza Urbancová

Univerzita Mateja Bela v Banskej Bystrici

Wpływ socjalizacji na znaczenie leksykalne

Streszczenie. W artykule zwrócono uwagę na społecznie tworzone i zmienne znaczenia konotacyjne słowackich leksemów *pani*, *slečna*, *pán* (pol. *pani*, *panna*, *pan*). Autorka uznaje zmiany w zwyczajach nominacyjnych użytkowników języka słowackiego za przejaw socjalizacji lingwistycznej, która z kolei wiąże się z takimi pojęciami jak stereotypy oraz władza symboliczna i dyskurs.

Słowa kluczowe: socjalizacja, socjalizacja językowa, język słowacki, leksem *slečna* (*panna*), leksem *pani*

Termin *socjalizacja* należy do podstawowych terminów socjologii: „Socializace utváří způsob jednání a formuje tendence k reagování v různých situacích. Proto bývá nazývána *druhým*, *sociokulturním narozením*, neboť teprve díky jí se biologický tvor stává bytostí schopnou chovat se jako člen určité společnosti”¹ (Keller 1995: 33). Oprócz niego używany jest też termin *socjalizacja lingwistyczna*, który oznacza nabywanie w procesie socjalizacji podstawowej umiejętności wyrażania się (por. Keller 1995: 33). Działanie zgodne z pewnymi standardami i kontrola zachowań to główne cele procesu socjalizacji.

W niniejszym opracowaniu koncentrujemy się na zjawisku socjalizacji lingwistycznej, a jego egzemplifikacją będzie zestawienie stereotypów związanych z płcią i znaczeń leksemów oznaczających osoby w języku słowackim: *pani*, *slečna*, *pán* (pol. *pani*, *panna*, *pan*) na tle globalnych procesów zachodnioeuropejskich: „Rodové stereotypy sú zjednodušené, nerealistické obrazy »mužskosti« a »ženskosti« (idealizované a očakávané vzory, ktoré nás sprevádzajú vo všetkých oblastiach života. Svojou reprodukciou vytvárajú zdanie prirodzenosti a samozrejmosti” (*Glosár rodovej terminológie*)².

¹ Pol.: Socjalizacja to sposób działania, formujący tendencje do reagowania w różnych sytuacjach. Dlatego określa się ją mianem *drugich narodzin społeczno-kulturowych*, ponieważ tylko dzięki niej istota biologiczna staje się zdolna do zachowywania się jako członek określonego społeczeństwa.

² Pol.: Stereotypy związane z płcią są uproszczonymi, nierealistycznymi obrazami *męskości* i *kobiecości* (wyidealizowane i oczekiwane wzorce, które towarzyszą nam we wszystkich dziedzinach życia). Poprzez ich reprodukcję tworzą wrażenie naturalności i oczywistości (*Słownik terminologii płci*).

Badania wpływu socjalizacji na znaczenie leksykalne są metodologicznie zaliczane do zakresu pragmatyki: „Pragmatics focuses on how speaker intention can be indicated through linguistic choices, how context might be theorised as a social, cultural or cognitive set of phenomena, and it sets out to explore the processes that lead to utterances being produced and interpreted”³ (Christie 2000: 9). W centrum zainteresowań tego typu badań są przede wszystkim elementy kontekstu wrażliwe na formę wypowiedzi, nazywane też kontekstowo wrażliwymi:

Do oblasti pragmatického skúmania patria tie jazykové javy, ktoré sa vyznačujú takou kontextovou senzitivnosťou, že ich interpretácia je prvotne spätá s kontextovými faktormi... Kontext sa tu chápe v najširšom zmysle: okrem jazykového kontextu patria k nemu komunikanti, ich znalosti a predpoklady, ako aj situácia..., v ktorej sa rečový akt realizuje⁴ (Dolník 2009: 252).

Do środków językowych „wrażliwych kontekstualnie” zaliczyć należy leksemy, którym poświęcimy uwagę w artykule: *pani, slečna, pán* (pol. *pani, panna, pan*).

W roku 2009 pojawił się w prasie tekst o nieużywaniu leksemu *slečna* (pol. *panna*) w europarlamencie. Można to traktować jako symptomatyczny przykład reakcji na zmianę socjalizowanej części znaczenia leksykalnego, a ogólnie jako przykład efektu socjalizacji językowej. Zalecenie nieużywania pewnych leksemów spowodowane jest z jednej strony właśnie czynnikami społecznymi, a z drugiej – wywołuje ono uzasadniony sprzeciw. Można też spotkać się z reakcjami, że pewne słowo komuś „się podoba” lub „nie podoba”. Nie chodzi tu o organizację głosek, eufonię czy kakofonię, ale przede wszystkim o to, jak pewne znaczenia leksykalne wpływają na środowisko społeczne użytkowników języka i jaka jest ich socjalizacja językowa. Na przykładzie poniższego fragmentu tekstu spróbujemy przyrzeć się temu procesowi:

Komentár: EÚ zakazuje „slečnu” a „pani”

V snahe vytvoriť „genderovo neutrálny” jazyk a urobiť z nás obojpohlavných hermafroditov sa Európska únia rozhodla obmedziť používanie oslovení „slečna” a „pani”, „miss” a „Mrs”, „Frau” a „Fräulein”, „Madame” a „Mademoiselle”, či „Senora” a „Senorita”. Sú totiž politicky nekorektné.

Keď sa politická korektnosť zblázni

Bruselskí byrokrati vydali nové odporúčanie (našťastie nie právne záväzné), podľa ktorého oslovanie žien ako „pani” alebo „slečny” nie je už ďalej v súlade s politickou korektnosťou. Informoval o tom britský denník Daily Mail a to v serióznej rubrike „Spravodajstvo”, nie azda (ako by sa mohlo zdať) v rubrike „Naša fikcia”. Nápad sa k europoslancom, politikom

³ Pol.: Pragmatyka ma na celu określenie intencji mówcy poprzez wybór środków językowych, opisanie kontekstu jako podsumowanie elementów społecznych, kulturowych i poznawczych oraz zbadanie procesów prowadzących do powstania i interpretacji wypowiedzi.

⁴ Pol.: Badania pragmatyczne obejmują zjawiska językowe charakteryzujące się taką wrażliwością kontekstualną, że ich interpretacja związana jest przede wszystkim z czynnikami kontekstowymi... Kontekst rozumiany jest tutaj w najszerszym znaczeniu: oprócz kontekstu językowego obejmuje uczestników komunikacji, ich wiedzę i domniemania, a także sytuację..., w której akt mowy jest realizowany.

a úradníkom dostal vo forme brožúry, ktorá pobúrila najmä britských konzervatívcov. Oslovenia ako „pani“ alebo „slečna“ zrejme pre EÚ nie sú prijateľné, lebo odhaľujú pred druhými (zvlášť pred mužmi), či je žena vydatá alebo slobodná. Takéto odhalenie by mohlo viesť k tomu, že žena sa stane obeťou sexuálneho predátora⁵ (Komentár 19.03.2009).

Na początku postawmy pytanie: dlaczego słowa wywołują tak gwałtowną reakcję, jak zaprezentowano w tekście? Odpowiedź wiąże się z socjalizacją języka, władzą i poczuciem kontroli. Jeśli leksem funkcjonuje w pewnym społeczeństwie, a społeczeństwo zmienia się w wyniku rozwoju, prawdopodobne jest, że zmiana dotknie też znaczenia leksykalnego. Jednak społeczeństwo, które jest związane kodem językowym, nie stanowi homogenicznej całości, dlatego rozwój w jednej jego części może przebiegać zupełnie inaczej niż w innej. W związku z tym różne grupy społeczne postrzegają socjalizowaną część znaczenia leksykalnego odmiennie, niekiedy nawet odwrotnie/przeciwnie. Dla niektórych użytkowników języka słowackiego użycie leksemu *slečna* (*panna*) jest komplementem, dla innych zniewagą.

Leksemy *slečna* (*panna*) i *pani* mają w słownikach następujące objaśnienia:

- *slečna*: -y, -ien, ž., 'dorastająca dziewczyna, niezamężna kobieta' (często w zwrocie adresatywnym): *je z nej celá slečna* (KSSJ 2003),
- *pani* ma oprócz innych znaczeń także znaczenie zamężnej albo (starszej) dojrzałej kobiety: *vošla jedna pani; nech sa páči, mladá pani; pomôž tej pani!* (KSSJ 2003).

Podstawowe rozróżnienie znaczeń tworzy opozycję: *zamężna kobieta* i *niezamężna kobieta*, ale też *młoda kobieta* i *stara* (ew. *starsza*) *kobieta*. I właśnie przytoczone leksemy *zamężna* – *niezamężna*, *młoda* – *stara* odzwierciedlają stosunki społeczne, niosąc jednocześnie informację o statusie kobiety, którego nie można określić jednoznacznie, znaczenie nadają im dopiero społeczeństwo i odpowiedni kontekst. Na przykład połączenie *kobieta zamężna* nie niesie ze sobą tylko znaczenia 'kobieta, która ma męża', ale w słowackich warunkach może oznaczać także 'kobietę heteroseksualną', a oprócz tego stoi w opozycji do połączenia *kobieta niezamężna* (*panna*, *stara panna*). Status wyrażen *kobieta niezamężna* i *kobieta zamężna* ma charakter dynamiczny – w dzisiejszym społeczeństwie posługującym się tym

⁵ Pol.: Komentarz: UE zakazuje „panny” i „pani”

Starając się stworzyć język neutralny płciowo i uczynić z nas hermafrodyty obupłciowe, Unia Europejska postanowiła ograniczyć użycie słów „panna” i „pani”, „Miss” i „Mrs”, „Frau” i „Fräulein”, „Madame” i „Mademoiselle”, ew. „Senora” i „Senorita”. Są bowiem niepoprawne politycznie.

Kiedy poprawność polityczna wariuje

Brukselscy biurokraci wydali nowe zalecenie (na szczęście niewiążące prawnie), według którego określanie kobiet mianem „panna” lub „pani” nie jest już zgodne z poprawnością polityczną. Poinformował o tym dziennik „British Daily Mail” w poważnej rubryce „Wiadomości”, a nie (jak mogłoby się wydawać) w rubryce „Nasza fikcja”. Pomyśl dotarł do posłów, polityków i urzędników w formie broszury, która oburzyła w szczególności brytyjskich konserwatystów. Zwracanie się do kobiet „pani” lub „panna” jest według UE niedopuszczalne, ponieważ ujawnia innym (zwłaszcza mężczyznom), czy kobieta jest mężatką czy osobą samotną. Taka informacja może spowodować, że kobieta stanie się ofiarą seksualnego drapieżcy.

samym językiem nie muszą mieć one tego samego znaczenia. Nie chodzi tutaj o interpretację aktu małżeństwa, ale o to, jakie znaczenie owemu aktowi nadaje określone społeczeństwo⁶. Przymiotniki *młoda* i *stara* nie wyznaczają dokładnej granicy wiekowej; mogą jednak zawierać informacje uwarunkowane społecznie. Oznaczanie osoby na podstawie wieku jako *młodej*, *starszej* i *starej* jest także częścią statusu. Młodość może oznaczać niedojrzałość, ale także atrakcyjność, starość zaś – dojrzałość, mądrość, ale i nieatrakcyjność.

Na podstawie różnych tekstów można by opracować zakres znaczeniowy obu leksemów, choć w praktyce znalezienie jednej definicji, która oddawałaby wszystkie możliwe konotacje wyrazów, jest bardzo trudne.

Poniższe teksty są przykładem socjalizowania części leksykalnego znaczenia leksemów *slečna* (*panna*) i *pani*:

Sú dámy, ktoré si na oslovenie pani potrpia a opravia každého, kto ich, či už s cieľom polichotiť, alebo len zo zvyku, osloví slečna. Sú hrdé na to, že už prekonali „slečnovské“ obdobie a zakotvili v prístave manželskom. Stotožnili sa so svojou novou rolou manželky a matky a iné oslovenie ako pani je pre ne urážlivé. Sú dámy, pre ktoré je status slečna v určitom veku už neprijateľný. Povedzme taká štyridsaťtri ročná slobodná žena nebude nikoho opravovať, ak ju osloví pani (možno len v prípade, ak chce s dotýčným nadviazať bližší kontakt, vtedy skromne a koketne sklopí zrak a prezradí toto sladké tajomstvo, ktoré v sebe nesie odkaz – som voľná, ak máš záujem). Naopak. Oslovenie slečna môže jej neprávne okolie trochu sarkasticky používať „proti nej“. Moja známa je slobodná, bezdetná žena. Učí na gymnázium. Má štyridsaťsedem a riaditeľ školy, ktorá patrí medzi najžiadanejšie v regióne, si na poradách, ani pred žiakmi neodpustí použiť patričný dôraz na „slečna profesorka“. Je pravda, že oslovenie pani sa nespája ani tak s vekom, ako so stavom – vydatá či slobodná. Na druhej strane mne, vydatej žene s dieťaťom zalichotí, keď ma v autobuse či v obchode niekto osloví slečna (podotýkam, že v tom čase pri sebe svoje dieťa nemám). Stále sa cítim byť mladá, atraktívna a hodná tohto oslovenia. Neuráža ma, práve naopak. Byť slečnou je jednoduchšie. Také slobodnejšie. V tomto oslovení sa skrýva ešte nejaká statusová budúcnosť na rozdiel od pani? (Koscelníková 2013).

⁶ Stereotyp społeczny ilustruje niniejszy tekst: „Jeśli kiedyś dziewczyna nie wyszła za mąż do trzydziestki, mówiło się o niej jako o starej pannie. Była wyśmiewana i stawała się obiektem złośliwych uwag. Stare panny naprawdę czuły się mniej wartościowe. Dziś jest normą, że nawet kobiety po trzydziestce nie garną się do małżeństwa i nie mają z tego powodu żadnych kompleksów. A może mają? Istnieje jeszcze fenomen starej panny?” (Kopcsayová 2011).

⁷ Pol.: Są kobiety, które lubią, by zwracano się do nich „pani” i poprawiają każdego, kto zwróci się do nich „panno”, czy to dlatego, że chce im schlebić, czy też z przyzwyczajenia. Są bowiem dumne z tego, że już przeszły przez okres „panieństwa” i zakotwiczyły w małżeńskim porcie. Utożsamiały się ze swoją nową rolą żony i matki, dlatego inny sposób zwracania się do nich niż przez „pani” jest dla nich obraźliwy. Są też kobiety, dla których status „panny” w określonym wieku jest nie do przyjęcia. Na przykład czterdziestotrzyletnia niezamężna kobieta nie poprawi nikogo, kto zwróci się do niej przez „pani” (może to zrobić tylko wtedy, gdy chce z kimś nawiązać bliższy kontakt, wówczas skromnie i kokieteryjnie spuści oczy i zdradzi tę słodką tajemnicę, która niesie w sobie informację – jestem wolna, jeśli cię to interesuje). Przeciwnie. Używanie przez otoczenie w stosunku do niej zwrotu adresatywnego „panna” może mieć charakter sarkastyczny i być trochę „przeciwko niej”. Moja znajoma jest niezamężną, bezdzietną kobietą. Uczy w gimnazjum. Ma czterdzieści siedem lat, a dyrektor szkoły, która należy do najlepszych w regionie, ani na zebraniach, ani przed uczniami nie może sobie odpuścić używania w stosunku do niej należnego zwrotu „panno profesor”. Oczywiście

Potvrđzuje to aj Beata Belanová, ktorá je pri práci v personálnej agentúre v kontakte s mnohými ženami: „Ak viem, že ide o študentku, hovorím zväčša automaticky slečna. Ak nie, radšej volím pani. Dosť často sa mi však stáva, že naše mladšie klientky toto oslovenie rozchichoce. Majú ho totiž spojené so staršími ženami a samy sa ako panie necítia. Neraz ma s hrdosťou opravia: ja som ešte slečna. Myslím, že v osobnom styku je toto neformálnejšie slovíčko v poriadku. Druhá vec je korešpondencia alebo oficiálne dokumenty. Tam podľa môjho názoru nemá čo hľadať“⁸ (Zemková, Sedláková 2012).

W powyższych tekstach leksem *pani* ma następujące znaczenia i pełni następujące funkcje:

- kobieta, która jest zamężna, jest matką (kobiety są dumne z tej roli),
- kobieta od „pewnego” wieku,
- starsza kobieta,
- funkcja: wyrażenie statusu.

Slečna (panna) pojawia się w następujących znaczeniach i funkcjach:

- młoda, atrakcyjna kobieta,
- kobieta wolna, bez zobowiązań,
- bezdzietna kobieta niezamężna,
- kobieta mająca przed sobą zmianę statusu (możliwą w przyszłości),
- funkcja: komplement,
- funkcja: obraza (w pewnym wieku).

Aby obraz złożoności znaczeń leksemów *slečna (panna)* i *pani* był pełen, konieczne jest zestawienie ich ze znaczeniowo bliskim leksemem rodzaju męskiego *pán (pan)*. Jego znaczenie, korelujące ze znaczeniem wyrazu *pani*, ma w KSSJ (2003) następujące wyjaśnienia:

- (grzecznościowe) oznaczenie dorosłej osoby rodzaju męskiego: *přišel nějaký mladý pán, starší pan, je to slušný pán*,
- oznaczenie osoby rodzaju męskiego lub forma adresatywna z podaniem nazwiska, tytułu itp.: (*Vážený pán Slovák, pan doktor, pán majster*).

zwrot „pani” nie łączy się ani z wiekiem, ani ze stanem cywilnym – zamężna czy niezamężna. Z drugiej strony mnie, kobiecie zamężnej z dzieckiem, pochlebi, kiedy ktoś w autobusie czy sklepie zwróci się do mnie „panno” (podkreślę, że w tym momencie nie mam ze sobą dziecka). Ciągłe się czuję młoda, atrakcyjna i warta tego zwrotu. Nie obraża mnie, wręcz przeciwnie. Bycie panną jest łatwiejsze. Także swobodniejsze. W tym zwrocie – w odróżnieniu od „pani” – ukrywa się jeszcze jakaś możliwość zmiany statusu w przyszłości.

⁸ Pol.: Potwierdza to także Beata Belanová, która pracując w agencji personalnej, ma kontakt w wieloma kobietami: „Jak wiem, że idzie o studentkę, mówię najczęściej automatycznie »panna«. Jak nie, używam raczej formy »pani«. Dość często jednak się zdarza, że nasze młodsze klientki taki zwrot rozśmiesza, ponieważ łączą go ze starszymi kobietami, a one się tak nie czują. Niekiedy z dumą mnie poprawiają: jestem jeszcze panną. Myślę, że w bezpośrednich kontaktach to nieformalne słówko jest w porządku. Inna sprawa to korespondencja czy oficjalne dokumenty. Tam według mnie nie ma czego szukać”.

Leksemowi *slečna* (*panna*) w rodzaju męskim częściowo odpowiada wyraz *mládenec* (*kawaler*): 1. 'młody mężczyzna stanu wolnego, młodzieniec': *pekní, veselí muži*.

Leksem *pán* w odróżnieniu od *pani* nie implikuje określonego stanu cywilnego, ale wiek: *dorostlý mužczyzna* (nie: *starszy*). Z kolei leksemu *mládenec* (*kawaler*) nie używa się w zwrotach adresatywnych. Okazuje się, że w języku słowackim nie istnieje zwrot adresatywny do osoby rodzaju męskiego i stanu wolnego. We współczesnej komunikacji przy redukcji stereotypów związanych z płcią pojawia się pytanie, dlaczego stan cywilny jest ważny dla młodej kobiety, a nie jest ważny dla młodego mężczyzny.

Jeśli chcemy redukować stereotypy, a na poziomie europejskim jest to niewątpliwie tendencja, to widać, że eliminacja zwrotu adresatywnego *slečna* (*panna*) i jego odpowiedników w różnych językach jest realizowana niejednakowo w poszczególnych państwach członkowskich UE ze względu na odmiennie realizowane w nich procesy socjalizacji i socjalizacji językowej – różne grupy społeczne odmiennie postrzegają zmiany, jakie łączą się ze zmianami kontekstowo-semantycznymi leksemów, i mogą w nich dostrzegać proces osłabiania pewnego typu kontroli i naruszania ustabilizowanego wzorca władzy.

Z punktu widzenia pragmatyki nie można wyciągać ogólnych wniosków, można jednak zająć stanowisko wobec kontekstu i komunikujących się osób. Pragmatyka daje odpowiedź na pytanie, dlaczego na przykład w Parlamencie Europejskim zalecono likwidację formy *panna* i dlaczego spotkało się to z krytyką niektórych posłów. W języku słowackim obecnie także można oczekiwać rozchwieanego używania słowa *slečna* (*panna*) w sytuacji zwracania się do młodej kobiety, na przykład studentki szkoły wyższej.

Zmiana relacji społecznych wpływa również na używanie leksemów. W tym zakresie dużą rolę odgrywają zarówno mass media, jak i sfera edukacyjna, które przez używanie/nieużywanie pewnych połączeń wpływają na socjalizację językową.

Tłumaczenie: Maria Magdalena Nowakowska

Literatura

- Christie Ch., 2000, *Gender and Language. Towards a Feminist Pragmatics*, Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Dolník J., 2009, *Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Glosár rodovej terminológie, <http://www.aspekt.sk> (dostęp: 12.02.2019).
- Keller J., 1995, *Úvod do sociologie*, Praha: Sociologické Nakladatelství.
- Komentár: EÚ zakazuje „slečnu“ a „pani“, 19.03.2009, <http://www.aktuality.sk/spravy/komentare/komentar-eu-zakazuje-slecnu-a-pani> (dostęp: 12.02.2019).
- Kopcsayová I., 2011, *Kam zmizli staré dievky?*, „SME Žena“, 20.10.2011, <https://zena.sme.sk/c/6102390/kam-zmizli-stare-dievky.html> (dostęp: 12.12.2018).

- Koscelníková M., 2013, *Pani alebo slečna*, 14.09.2013, <https://mamaaja.sk/clanky/mama/pani-alebo-slecna> (dostęp: 12.02.2019).
- KSSJ – Kačala J., Pisárčíková M., Považaj M. (red.), 2003, *Krátky slovník slovenského jazyka*, Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, <http://slovniky.juls.savba.sk/?d=kssj4> (dostęp: 12.02.2019).
- Zemková E., Sedláková K., 2012, *Slečna – kompliment či urážka*, 12.03.2012, <https://feminity.zoznam.sk/c/878824/slecna-kompliment-ci-urazka#ixzz5h7tN4GCi> (dostęp: 15.02.2019).

Lujza Urbancová

Socialisation effect on lexical meaning

Summary. The paper pays attention to meaning of words, especially *slečna* (miss) and *pani* (misses), which are effected by socialisation. The author presents texts as examples of creating social part of the meaning. It is based on gender stereotypes and when a certain society wants to change usage of certain words, such as *miss* and *misses*, it can lead to a discussion in the society. The whole situation is related to a topic of control and power in the society.

Keywords: socialisation, language socialisation, Slovak, lexeme *slečna*, lexeme *pani*